

TANULMÁNYOK

LÁSZLÓ JÁNOS

*MTA Pszichológiai
Intézete, Budapest*

STEEN F. LARSEN

*Aarhusi Egyetem
Pszichológiai Intézet*

KULTURÁLIS ISMERETEK ÉS SZEMÉLYES ÉLMÉNYEK SZEREPE AZ IRODALOM MEGÉRTÉSÉBEN

Bizonyára kevesen vannak, akik számára újdonságként hat az a feltételezés, hogy az olvasók történeti–kulturális ismeretei és tapasztalatai befolyásolják, miként értékelik és értelmezik azt a szöveget, amit olvasnak. Ez a feltételezés különösen helytállónak tűnik az irodalmi szövegek esetében, melyek általában sokmindent az olvasók képzeletére bízunk. Ugyanakkor ezen a területen meglehetősen kevés a tudományos ismeret, noha az irodalmi szövegek olvasásával és megértésével kapcsolatban az elmúlt években kiterjedt kutatások folytak. LÁSZLÓ (1988, 1989) vizsgálata, mely egyike volt azon kevésszámú kutatásnak, melyek a történeti–kulturális ismereteknek az irodalmi szövegek megértésére és értékelésére gyakorolt hatásával foglalkoztak, kimutatta, hogy egy meghatározott történelmi időszakkal, nevezetesen a magyarországi 50-es évekkel kapcsolatos ismeretek különböző szintjel különböző típusú értelmezésekhez vezettek egy olyan novella olvasása során, amelyik az adott időszakkal foglalkozott. A fenti vizsgálatban a kísérleti személyeket olyan „szubkultúrák” szerint csoportosították, melyeket egyazon kultúrán belül a társadalmi–történeti ismeretek különböző szintje jellemezett. Az ilyen típusú kérdéseket azonban a kultúráközi vizsgálatok még jobban megvilágíthatják.

Jelen tanulmány a kulturális–történeti ismereteknek egy novella megértésében játszott szerepét magyar és dán személyekkel végzett összehasonlító vizsgálat keretében elemzi. A vizsgálat kísérletet tesz néhány olyan folyamat megvilágítására is, amelyek ezt a hatást közvetítik. Megközelítésünk alapja az a gondolat, hogy a történeti–kulturális háttér nemcsak az embereknek a saját kultúrájukról kialakított általános tudásában tükröződik, hanem igen nagy mértékben azokban a konkrét élményekben is, amelyek életük során halmozódnak fel. A vizsgálat középpontjában ezért azok az élmények áll-

nak, amelyek az olvasók gondolataiban olvasás közben megjelennek (LARSEN és SEILMAN, 1988) — az előbukkanó emlékek gyakorisága, tartalmuk és azoknak az élményeknek néhány jellemzője, amelyekre az olvasó „ráemlékezett”. Az olvasói „ráemlékezések” vizsgálata továbbá segít megvilágítani a szövegfeldolgozás néhány irodalomspecifikus sajátosságát (LÁSZLÓ, 1988). Végül azt is vizsgáltuk, hogy az elbeszélői nézőpont (LÁSZLÓ, 1986) milyen kapcsolatban áll a kultúrspecifikus személyes emlékek felelevenedésével.

KULTURÁLIS-TÖRTÉNETI ISMERETEK A SZÖVEGMEGÉRTÉSBN

Amikor egy szöveget olvasunk, legyen az irodalmi, vagy nem-irodalmi szöveg, annak érdekében, hogy megértsük a szöveget, ismereteinket széleskörűen mozgósítani kell. Ezeknek az ismereteknek két típusát szokás megkülönböztetni. A szövegismeretbe először is a nyelvi tudás, a szövegben használt nyelv szótárának és nyelvtanának ismerete tartozik, amire feltétlenül szükség van, hogy a mondatokat megértsük. Másodszor is szükség van a beszédaktusok és a konvencionális elbeszélő struktúrák („történet nyelvtanok”, műfajok stb.) pragmatikai ismeretére, ennek alapján kap értelmet a kompozíció, jönnek létre az inferenciák (következtetések) és várakozások arról, hogy mi fog következni, ez vezet a kíváncsiság, a feszültség vagy a meglepetés reakciójához stb. (Lásd például BREWER és LICHTENSTEIN, 1981; KINTSCH, 1977; MANDLER és JOHNSON, 1977; RUMELHART, 1975).

Az elmúlt 15–20 évben folytatott kutatások (WINOGRAD, 1972 munkája óta) ráirányították a figyelmet az ismereteknek egy másik osztályára, amit *világismeretnek* fogunk nevezni. Ez a tudás arra a nem-nyelvi valóságra vonatkozik, amit a szöveg leír. A legtöbb szöveg olyasmiről szól, ami nem érhető el közvetlenül az olvasók érzékszervei által. Az olvasónak ezért, hogy betöltse azokat a részeket, amelyeket a valóság nyelvi leírásai szükségképpen (és gyakran) szándékosan tartalmazznak, azokra az ismereteire kell hagyatkoznia, amelyeket a világban létező szabályszerűségekről halmozott fel. Egy fiktív szöveg esetében pedig különösen fontos, hogy az olvasó képes legyen a maga számára megkonstruálni azt a képzeletbeli világot, amellyel a szöveg foglalkozik. Az olvasók ismereteire vonatkozó legtöbb korábbi vizsgálatot jólismert kontextusoknak („frameknek”, MINSKY, 1975) és rutin akciósorozatoknak („forgatókönyveknek”, SCHANK és ABELSON, 1977) szentelték.

A fogalmakhoz és történet-nyelvtanokhoz hasonlóan, a framek és forgatókönyvek is olyan általános világismeretet képviselnek, amelyek egy személy saját tapasztalatából, illetve a másoktól hallott (olvasott) információkból szűrődnek le. Az általános ismereteknek ezeket a struktúráit BARTLETTŐL (1932) kölcsönzött kifejezéssel élve gyakran nevezik sémáknak. A sematizált ismeretek alapján azonban, éppen mivel ezek az ismeretek általánosak, nem lehet kiélegetően magyarázni azt a tényt, hogy különböző olvasók, — még

akkor is, ha hasonló háttérrel és körülményekkel jellemezhetők — különbözően reagálhatnak egy irodalmi műre, és egy és ugyanaz a személy is eltérően reagálhat ugyanarra a műre különböző időpontokban.

Ezek az eltérő reakciók legalábbis részben annak lehetnek a következményei, hogy az általános, sematizált ismeretek mellett az emberek nagy mennyiségű *specifikus ismerettel* is rendelkeznek (vö. LARSEN, 1985), például meghatározott tárgyról, helyekről és személyekről (beleértve saját magunkat) szóló ismeretekkel, és a világban történt eseményekre vonatkozó ismeretekkel (ide értve saját személyes élményeinket is). Az általános ismeretekhez hasonlóan, az ilyen sajátos ismereteket a legkülönbözőbb hívó ingerek, például egy szöveg szavai is feleleveníthetik. Valószínűleg a legtöbb embernél az emlékezés prototipusos esete pontosan azoknak a specifikus, „életrajzi” eseményeknek a felidézése, amelyeket személyesen átéltek. ABELSON (1987) az irodalmi megértés személyesen specifikus szintjének a séma alapú, kulturálisan közös megértéstől való megkülönböztetésére az *appreciáció* (műbefogadás) kifejezést alkalmazta. Az alábbiakban részletesen kifejtjük azt a feltételezésünket, hogy az irodalom befogadása szükségképpen magában foglalja az ilyen személyes élményekre való többé-kevésbé tudatos „ráemlékezéseket”.

Kulturális különbségek valamennyi fentebb ismertetett ismeretkategorióval kapcsolatban nyilvánvalóan fennállnak. A nyelvi különbségek túl nyilvánvalóak ahhoz, hogy akár csak említsük is őket. A narratív struktúrákról is kimutatták, hogy az egyes kultúrákban különbözőek (például KINTSCH, 1977). A forgatókönyvekben megtetsző rutin akciósorozatok is változóak a kulturális eljárásokkal összefüggésben, s ezáltal a különböző kultúrákból származó személyeknek különböző alapot nyújtanak a történetek megértéséhez (például SMITH és GRAESSER, 1981). Végül az egyén specifikus személyes élményeit legalábbis részben az a kultúra határozza meg, amelyben él, s amelynek sajátos körülményei élete során fennállnak. Valójában azt mondhatjuk, hogy a kultúra és a történelem befolyása jelentős mértékben az egyes egyének specifikus élményein keresztül érvényesül. A nyelv, a szövegstruktúrák és a világ szabályszerűségeinek általános ismerete személyes tapasztalatokon, vagy a társak által az egyén számára kommunikált (olvasással, tanítással, tömegkommunikációval stb.) információk alapul.

SZEMÉLYES REZONANCIA ÉS KULTURÁLIS KÜLÖNBΣÉGEK AZ IRODALMI MEGÉRTÉSΒEN

Valószínű, hogy irodalmi szövegek olvasásakor a személyes élmények különösen fontos szerepet játszanak a megértés folyamatában. A szépirodalom egyik legfeltűnőbb vonása, hogy a szöveg megérinti az olvasót, a mű mintegy személyes rezonálást vált ki az olvasóból (LARSEN és SEILMAN, 1988; SEILMAN és LARSEN, 1989). A

személyes rezonálás nem túlságosan gyakran lép föl, és előfordulhat akkor is, ha nem fikatív szöveget olvasunk. Fenomenológiai értelemben azonban úgy tűnik, hogy a „nagy” irodalmi élményeknek különösen fontos részei. LARSEN és SEILMAN (1988) szerint a személyes rezonálás élménye akkor lép fel, ha a szöveg olvasása közben személyes élmények elevenednek fel. Az élmények felelevenedése nem szükségképpen jár együtt tudatos emlékezéssel, és valószínűleg az ismeret–hierarchia bármely szintjén megjelenhet. Ugyanakkor, ha a szöveg hívó–ingerei által felelevenített ismeret darab nem is válik közvetlenül tudatossá, ez az ismeret valószínűleg könnyebben idézhető az olvasó tudatába, mint ismereteinek más, nem aktivált részei (vö. a szemantikus előfeszítés és a szétterjedő aktiváció jelenségei). Ha ez megtörténik, az olvasó tudatosan „ráemlékezik” egy korábbi élményére, vagy élményeinek egy együttesére (SCHANK, 1982). *Hangsúlyoznunk kell, hogy álláspontunk szerint a tudatos ráemlékezés nincs oki kapcsolatban a személyes rezonancia élményének létrejöttével, mindössze arról tanúskodik, hogy az olvasó személyes ismeretei, és a szöveg között valamilyen szinten kapcsolat jött létre.*

Azt feltételezzük, hogy a ráemlékezések különböznek személyes relevanciájuk vagy az én–involváltság mértéke szerint, az emlékezetbe idézett élmény jellegétől függően. A ráemlékezések két nagyobb kategóriáját különböztethetjük meg, melyek a személyes relevancia igen különböző mértékét képviselik (lásd LARSEN, 1988):

1. Az egyén által személyesen átélt események
2. Az egyénnek mások által elbeszélte (bemutatott) események.

Egy korábbi vizsgálat (SEILMAN és LARSEN, 1989) eredményei szerint a személyesen tapasztalt, átélt eseményekre való ráemlékezés gyakoribb volt egy novella, mint egy leíró szöveg esetében, míg az utóbbi nagyobb számban hívott elő olyan eseményeket, amelyekről mások számoltak be. A ráemlékezések tehát nem szükségképpen gyakoribbak irodalmi szöveg olvasásakor, mint leíró szöveg olvasásakor (mint azt BLACK és SEILFERT, 1985 feltételezték), inkább arról van szó, hogy személyesebb jellegűek (még akkor is, ha a leírás jól megírt, és érdekes tárgya van).

Vegyük szemügyre most azt az esetet, amikor egy szöveg olyan diskurzus univerzumban („lehetséges világban”), lásd BRUNER, 1986, II. fejezet), van amely egy meghatározott kultúrára és történeti időszakra nézve erősen specifikus. Az olvasónak, annak érdekében, hogy meg tudja konstruálni ennek az univerzumnak a reprezentációját, és azoknak az eseményeknek a reprezentációját, amelyek ebben az univerzumban játszódnak le, segítségül kell hívnia ismereteit és tapasztalatait erről az adott történeti–kulturális környezettről. Feltételezésünk szerint az ismereteknek ez a „bevetése” legalábbis részben tükröződni fog az olvasó tudatos ráemlékezéseiben. Azt feltételezzük, hogy azok az olvasók, akik személyesen éltek hasonló kulturális–történeti körülmények között — a *kulturálisan közeli* olvasók — több konkrét eseményre fognak ráemlékezni, és kiváltképp több személyesen átélt eseményre, mint azok az olvasók,

akik számára a történet helyzetel és eseményei ismeretlenek (*kulturálisan távoli olvasók*). Az olvasás közben lejátszódó kognitív folyamatok eme minőségi különbsége valószínűleg tükröződni fog abban is, ahogyan az olvasók a novellára és saját olvasói élményükre reagálnak, hogy mennyire tartják érdekesnek, relevánsnak és érthetőnek a szöveget, mennyire hívja ki a történet képzeletüket és érzelmeiket, milyen empátiát éreznek a szereplőkkel és mennyire nyeri meg tetszésüket a novella.

AZ ELBESZÉLŐI NÉZŐPONT

Abból a feltételezésből kiindulva, hogy az irodalmi szöveg reprezentációja nemcsak propozíciós formákban történik, hanem nem nyelvi, például érzéki, képzeleti és érzelmi elemeket is tartalmaz, (BREWER 1988; BREWER és NAKAMURA, 1984) javasolta a fenomenális élmény bevonását az irodalmi szövegfeldolgozás vizsgálatába. ABELSON (1987), MEUTSCH (1986) és LÁSZLÓ (1987, 1988, 1989) számos olyan jelenségre mutatott rá, melyek a fenomenális élménynek az irodalmi szövegfeldolgozásban játszott speciális szerepére utalnak, sőt, Meutsch és László szerint egy sajátos irodalmi szövegfeldolgozási modalitás részeinek tekinthetők.

Az elbeszélői nézőpont egyike azon területeknek, ahol ezt a feldolgozási modalitást tanulmányozni lehet. USZPENSZKIJ (1984) rámutatott arra, hogy az elbeszélő nézőpont a narratív kompozíció egyik alapvető elve. Uszpenszkij az elbeszélői nézőpont különböző síkjairól beszél, melyek egyike a pszichológiai sík. Egy és ugyanazon eseménysornak a leírásában a szerző alkalmazhat külső nézőpontot, amikor a szereplők lelkiállapotára a viselkedésük enged következtetni, vagy belső nézőpontot, amikor az elbeszélő mintegy közvetlenül hozzáfér a szereplő lelkéhez, és érzéseit, gondolatait közvetlenül írja le. Noha mindkét esetben ugyanazokat az eseményeket mutatja be, belső, *pszichológiai nézőpont* alkalmazása esetén ezek az események a szereplők szubjektív, egyéni tudatban tükröződnek.

Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a nem-nyelvi kódok alkalmazása az irodalmi szövegfeldolgozási modalitás lényeges része, azt várhatjuk, hogy az elbeszélői nézőpont által implikált nem-nyelvi információ beépül abba a reprezentációba, amit az olvasó a leírt eseményekről kialakít. Közelebbről, a belső pszichológiai nézőpont hatására az olvasók az eseményeknek olyan modelljét alakítják ki, ami érzékleteket, érzelmeket és képeket is tartalmaz. Ezzel a feltevéssel kapcsolatban LÁSZLÓ (1986) kimutatta, hogy egy novella eseményeire az olvasók jobban emlékeztek, ha ezek belső, pszichológiai nézőpontból voltak ábrázolva, mint akkor, ha ugyanezeket az eseményeket külső nézőpontból írták le. Hasonlóképpen, ezeket az eseményeket könnyebb volt elképzelni, ha bemutatásuk belső nézőpontból történt.

A vizsgálat céljaira Sánta Ferenc kortárs magyar író *Nácik* című novelláját választottuk. Ez az elbeszélés korábban már több pszichológiai vizsgálatban is szerepelt (LÁSZLÓ, 1982, 1986; HALÁSZ, 1987, 1988; PLÉH, 1988; BEACH és BEAUGRAND, 1988).

Az elbeszélés viszonylagos rövidege lehetővé teszi, hogy az irodalmi szöveggel folytatott kísérletet anélkül végezzék, hogy magát a művet megcsonkítanák. A történet érzelmileg igen provokatív, anélkül azonban, hogy az agresszió vagy erőszak cselekedetei nyilván megjelennének. Röviden összefoglalva, a történet egy öreg pásztorról és az unokájáról szól, akiket két fegyveres lovas férfi kérdez ki a mezőn. Az elbeszélés központi témája a hatalom és a tekintély felhasználása az alávetettek megalázására és engedelmességre készítésére. A téma alkalmassá teszi az elbeszélést, hogy általa a magyar és dán olvasók kultúraközi különbségeit tanulmányozzuk, mivel az ilyen témák a magyar társadalom történetét évszázadok óta sokkal inkább jellemzik, mint a dán társadalmét.

A kutatás szempontjából ugyanilyen fontos, hogy az elbeszélésnek rendkívül egyszerű cselekménye van, melyben sok „hézag” vár arra, hogy az olvasó következtetéssel kitöltse. A *Nácik* cím kivételével az események helye és ideje csak rendkívül homályosan definiált, és a szereplők céljaira is csak következtetni lehet. A kísérletben egyébként a novellát a személyek a cím és a szerző feltüntetése nélkül olvasták. Ezt azért tettük, mert ezzel is a meghatározatlanságot akartuk növelni. Az volt a célunk, hogy a kísérleti személyeknek az elbeszélés megértése érdekében minél inkább szükségük legyen általános ismereteik mozgósítására, és saját specifikus élményeik bevonására.

Az elbeszélésben történeteket csaknem teljes egészében egy külső megfigyelő nézőpontjából látjuk, vagyis a szerző a környezetet és a szereplők viselkedését kívülről írja le. Mindazonáltal az elbeszélő néhány ponton váratlanul a két kikérdezett szereplő belső pszichológiai nézőpontjára vált át, érzéseikre, lelkiállapotukra, főképpen vizuális és testi érzéleteikre utal. Annak érdekében, hogy megvizsgáljuk e kompozíciós eljárás hatását a történet megértésére és értékelésére, elsősorban a személyes élmények mozgósítására, elkészítettünk egy módosított szövegváltozatot is, amelyben a belső nézőpontú szakaszokat átalakítottuk külső nézőpontúakká. Azt feltételeztük, hogy az eredeti (részben belső nézőpontú) szöveg nagyobb mértékben fogja előhívni az olvasók személyesen átélt ismereteit, mint a módosított (teljesen külső nézőpontú) szöveg. Feltételeztük továbbá, hogy ez a hatás különösen erősen érvényesül a kulturálisan közelebbi magyar kísérleti személyeknél, akik feltehetőleg több, a történet témájába vágó személyes ismerettel rendelkeznek.

Az olvasási folyamat vizsgálatára alkalmazott módszert LARSEN és SEILMAN (1988) fejlesztették ki. A módszer megkísérli tetten érni azokat az emlékezetbe idéződő olvasói élményeket, „melyek „természetes” olvasás során jelennek meg. Lehetőséget ad arra is,

hogy meghatározzuk, hogy a szövegnek milyen hívó ingerei váltották ki az adott ráemlékezéseket, lehetővé teszi továbbá a ráemlékezések tartalmának a vizsgálatát is. Az eljárásnak két szakasza van. Az *egyidejű szakaszban* a kísérleti személyek csöndben olvassák a szöveget, mindössze arra kell figyelniük, ha valami saját elmúlt életükből eszükbe jut. Az olvasás lehető legteljesebb zavartalansága érdekében a kísérleti személyek feladata csupán annyi, hogy megjelöljék a szövegnek azt a helyét, ahol az emlék felbukkant. A *visszatekintési szakaszban*, közvetlenül az olvasás befejezése után, az olvasót egyenként minden egyes emlékről kikérdezik, amihez a szövegen elhelyezett jeleit jelzőingerként használják. A módszer tehát az emlékeket, hasonlóan a hangosan gondolkodáshoz, menetközben „csípi el”, ám azáltal, hogy az emlékeket nem kell verbalizálni, az olvasás nem lassul le, és valószínűleg nem lép föl jelentősebb interferencia a megértési folyamattal sem. Mivel a kísérleti személy saját maga által elhelyezett jelei szolgálnak hívó ingerként a későbbi próbákban, amikor is az eredeti ráemlékezést kell rekonstruálni és minősíteni, a módszer az *önindította visszatekintés* nevet kapta. Azáltal, hogy az olvasási szakaszban, illetve a visszatekintési szakaszban a ráemlékezést (csaknem) azonos hívóingerek váltják ki, a kísérleti személy jó esélyekkel rendelkezik arra, hogy rekonstruálni tudja, mire gondolt az olvasás során. Ezt a várakozást alátámasztotta LARSEN és SEILMAN (1988) vizsgálata.

MÓDSZER

Kísérleti személyek

A kísérletben 42 dán és 40 magyar harmadikos gimnazista vett részt, akiknek életkora 17–18 év között mozgott. A fiúk és lányok száma egyenlő volt. A kísérleti személyek önkéntesek voltak, részvételükért pénzt kaptak. Mind a magyar, mind a dán mintát két egyenlő nagyságú csoportra osztottuk. Az egyik csoport az eredeti, belső nézőpontot is tartalmazó szöveget, a másik csoport a módosított, tisztán külső nézőpontú szöveget kapta.

Kísérleti anyag

Az elbeszélést az egyik vezető dán kiadó műfordítója ültette át dánra. A szöveg hossza kb. 1500 szó, dánul a nyelv struktúrája miatt valamivel hosszabb. A kísérleti személyeknek olvasásra átadott szöveg nem tartalmazta a címet és a szerző nevét. Az eredeti szöveg, noha általában külső nézőpontból történő elbeszélés, 13 rövid szakaszban (általában egy mondat erejéig) belső nézőpontú részeket is tartalmaz. A külső nézőpontú szöveg elkészítésekor ezt a 13 szakaszt módosítottuk. Ez kétféle képpen történt. Először is mindenütt, ahol az úgynevezett verba sentiendi-eket (érzékelést jelentő igéket, például lát, hall stb.) fel lehetett cserélni viselkedést jelentő igékkel (például „látott” helyett „ránézett”), ezt a cserét hajtottuk végre. Másodszer, mindenütt, ahol a szerző a szereplők vágyait

vagy lelkiállapotát fejezte ki, speciális elidegenítő módosítókat illesztettünk be (például „úgy tűnt” vagy „mintha”). Egy-két kivételtől eltekintve a változtatások azonosak voltak azokkal, melyeket LÁSZLÓ (1986) végzett. Az elbeszélés mindkét változatát mindkét nyelven hat-oldalalás gépelt füzet tartalmazta, a megfelelően széles margókkal a kísérleti személyek esetleges megjegyzései, jelzései számára. A szövegek mellett kétféle kérdőívet is alkalmaztunk. Az egyik típusú kérdőívet a kísérleti személyek minden egyes emlékküvel kapcsolatban kitöltötték, a másik kérdőív az olvasói reakciók mérésére szolgált.

Eljárás

A kísérleti személyek egyénenként vettek részt a vizsgálatban, amelyre saját iskolájukban, de nem osztálytermi körülmények között, tanítási idő alatt került sor. Az olvasás közben történő „ráemlékezés” jelenségét egy instrukciós füzet mutatta be nekik, ami hangsúlyozta, hogy az emlékek vonatkozhatnak akár közvetlenül átélt saját élményekre, akár olvasott, hallott vagy látott dolgokra is. A kísérleti személyeket arra kértük, hogy ha ilyen emléküket felbukkan, tegyenek egy jelet a szövegben arra a helyre, ahol az emlék megjelent. Hangsúlyoztuk, hogy nem kell semmilyen különösebb erőfeszítést tenniük, hogy emlékek jussanak az eszükbe, és azt kértük tőlük, hogy úgy olvassák a szöveget, ahogy egyébként normális körülmények között tennék. Közöltük a kísérleti személyekkel, hogy emlékeikkel kapcsolatban utóbb kérdéseket fogunk feltenni nekik. Az emlékek öncenzúrázását elkerülendő biztosítottuk a kísérleti személyeket arról, hogy a későbbiekben bármilyen kérdést nyugodtan válasz nélkül hagyhatnak. Amíg a kísérleti személyek az elbeszélést olvasták, a kísérletvezető (aki mindkét országban férfi volt) egy másik asztalnál ült. Az olvasás befejezése után a kísérletvezető megszámoztatta a kísérleti személy példányán elhelyezett jeleket, a kísérleti személy pedig minden egyes jeleiről kitöltött egy kérdőívet (lásd 1. melléklet), amelyben két sorban jellemeznie kellett azt, ami az adott helyen eszébe jutott (ez a feladat csak a dán minta esetében szerepelt), és osztályoznia kellett az adott emléket aszerint, hogy egy esemény, személy, hely, érzelem vagy valami más volt, illetve amennyiben esemény volt, akkor a személy résztvett-e benne, vagy megfigyelőként látta-e, illetve valamilyen közvetítéssel ismerterte-e meg (például olvasta, tv-ben látta stb.). A kísérleti személyek minden egyes felidéződött tartalom élénkségét, kellemességét és agresszivitását hét-fokú skálákon értékelték, és meg kellett becsülniük a felidéződött eredeti élmény időpontját is. Amikor valamilyen felidéződött tartalom értékelésével végeztek, a kísérleti személyek egy befogadói kérdőívet kaptak (lásd 1. táblázat), amely kilenc hét-fokú skálából állt. A kérdések a novella mint egész olvasói élményére vonatkoztak. A kísérleti személyeknek végül arra kellett válaszolniuk, hogy szerintük hol és mikor játszódik a történet.

EREDMÉNYEK ÉS MEGBESZÉLÉS

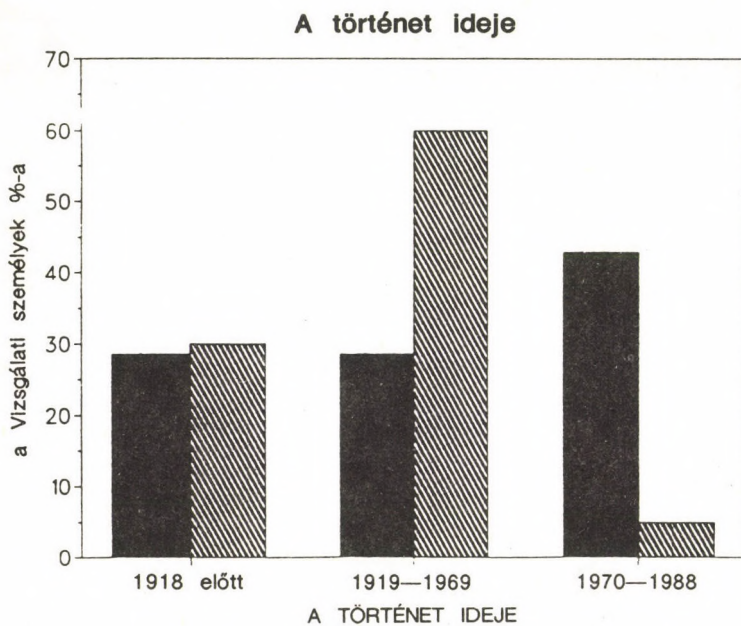
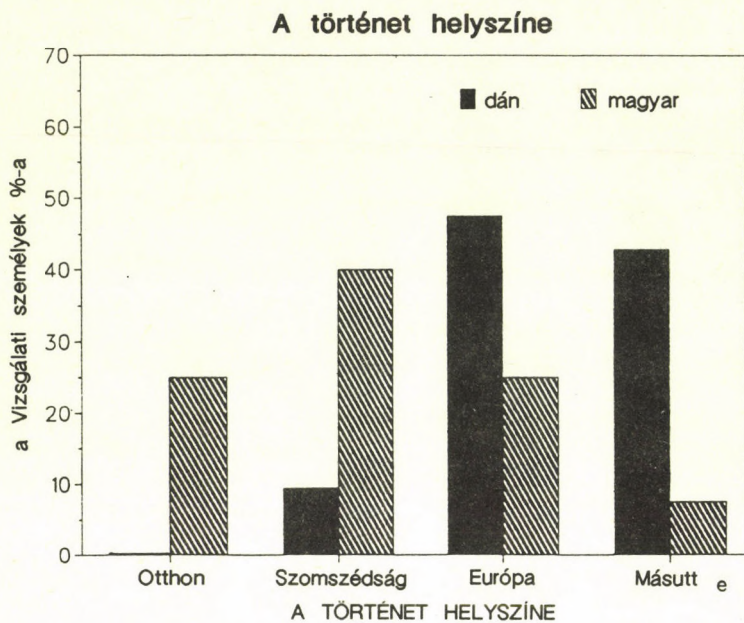
Az eredmények bemutatása előtt röviden foglalkozunk egy, a módszer érvényességére vonatkozó lehetséges ellenvetéssel. Az ellenvétést úgy lehetne megfogalmazni, hogy a kísérleti személyek, amennyiben csak utólag, az olvasás végeztével kérdezik meg őket, feltehetőleg nem tudnak pontosan visszaemlékezni arra, ami eredetileg felidéződött bennük. Egy korábbi vizsgálat (LARSEN és SEILMAN, 1988) kimutatta, hogy életkorban és képzettségben hasonló kísérleti személyek 90%-os pontossággal képesek voltak felidézni olyan kulcsszavakat, melyeket a ráemlékezések helyéhez írtak. Jelen vizsgálat keretében a magyar mintából véletlenszerűen kiválasztott 10 kísérleti személlyel egy további ellenőrzést is végeztünk. Három héttel a vizsgálat után arra kértük ezt a 10 kísérleti személyt, hogy idézzék fel az olvasás közben eszükbe jutott élményeket. Először minden segítség nélkül próbálkoztak, azután megnézhatték saját szövegpéldányukat a saját maguk által elhelyezett jelekkel, végül minden egyes emléknél kezükbe kapták az adott emlékről kitöltött kérdőívet. A 10 kísérleti személynek átlagosan 6,5 emléke volt. Eből spontán módon 1,4-et tudtak felidézni, de amikor a segítő ingerek két további készlete is rendelkezésükre állt, átlagosan további 4 emléket sikerült újra felidézniük. Az emlékek felidézése tehát összesen 86%-ban sikeres volt. A tisztán szubjektív felidézési kritérium ellenére ez a figyelemreméltó felidézési színvonal további alátámasztást nyújt az olvasás közben felbukkanó emlékekről szóló utólagos beszámolók validitásának.

Az eredmények bemutatása során az eljáráshoz képest gyakorlatilag fordított sorrendben fogunk haladni. Az olvasókban a történetről kialakult elképzelések jellemzésére először azt mutatjuk be, hogy magyarok és dánok mennyire különbözően helyezték el a történetet térben és időben. Ezt a képet gazdagítják és árnyalják a befogadói kérdőív eredményei. Ezt követően térünk rá a személyes ráemlékezések vizsgálatának eredményeire, végül a ráemlékezés-változók és az olvasói reakciók kapcsolatát vizsgáljuk.

A TÖRTÉNET HELYE ÉS IDEJE

Egy történet megértése feltételezi, hogy az olvasók a cselekményt elhelyezik a térben és az időben. Az olvasók becsléseit a történet helyéről négy földrajzi kategóriába soroltuk: 1. saját ország, vagyis Magyarország, illetve Dánia; 2. szomszédos országok, vagyis olyan ország, amelynek a saját országgal közös határa van; 3. Európa többi része; 4. bárhol másutt a világban (például Dél-Amerika, Afrika stb.). Az 1. ábra az olvasók becsléseinek eloszlását mutatja a négy kategória mentén.

A történet idejére vonatkozó becslések osztályozása némileg nehezebb feladat. A történeti periodizációk nemcsak abban a két országban lehetnek különbözőek, ahonnan a kísérleti személyek származtak, hanem azokban a különböző régiókban is, ahova a

személyek a történetet elhelyezték. Ezért csupán egy durva, három osztályból álló kategóriarendszert alkalmaztunk, amelyben különbséget tettünk 1. a „régí világ” (az első világháború befejezéséig tartó) időszak, 2. a „modern kor” (az első világháború befejeződésétől 1970-ig) és 3. a „jelen kor” (1970-től napjainkig) között. Ez utóbbi időszak a kísérleti személyek életkorának felelt meg. A történet idejére vonatkozó becslések eloszlása a 2. ábrán látható. A két ábrán azonnal feltűnik a kultúrák közötti éles különbség, ami két körülményben összegezhető. A magyarok, szemben a dánokkal, egyértelműen úgy érezték, hogy a történet valahol a közelükben játszódhatott, vagy a saját országukban, vagy a szomszédságban. Másodsor, a magyarok a cselekményt egyértelműen egy meghatározott történelmi időszakhoz, az első világháborút követő, úgynevezett „modern időhöz” kötötték, ezzel szemben a dánok csaknem egyenlő arányban szavaztak a három időintervallum mindegyike mellett. Úgy tűnik, hogy a magyarok saját történelmi-kulturális ismereteikhez közelebb érezték az elbeszélést, és a helyzetből valamint a körülményekből (például az elbeszélésben szereplő tárgyakból) az események idejére is biztonságosan következtetni tudtak. Ugyanakkor a dánok számára a történet szemmel láthatóan jelentősen eltért saját történelmi-kulturális háttérüktől, és nem kötődött egyetlen történelmi időszakhoz sem, akár napjainkban is játszódhatott volna egy távoli és idegen kulturális környezetben.

Ezek az eredmények azt jelzik, hogy a két csoport által a novella értelmezésére felhasznált általános ismeretek igen különbözőek voltak. A később bemutatásra kerülő eredmények azonban azt is mutatják majd, hogy a szöveg eltérő értelmezéséhez nemcsak emiatt jutottak el, hanem azért is mert személyes élményeik különbözőképpen viszonyultak a történethez.

ÁLTALÁNOS BEFOGADÓI REAKCIÓK

Az olvasói reakciókat mérő skálák eredményei az 1. táblázatban láthatók. Az első két oszlop a dán, illetve a magyar olvasók átlagos skála értékeit adja meg, a következő két oszlop a nemek szerinti, az utolsó két oszlop a szövegváltozat szerinti átlagokat. Minden egyes függő változót (skálát) háromszempontos varianciaanalízissel elemeztünk. Nem mondható meglepőnek az az eredmény, hogy az olvasói reakciók nem különböznek lényegesen a nemek, és az egyes szövegváltozatok között. Az irodalmi szövegek értelmezésében és értékelésében általában nem várhatók nemi különbségek, eltekintve azoktól az esetektől, melyekben az elbeszélés témája, az események és szerepek a két nemzet eltérően érinthetik (például szerelmi történet). Az elbeszélői nézőpontba bevezetett változások pedig olyan kicsi eltéréseket jelentenek, melyeknek hatása, mint később látni fogjuk, lokálisan jelentkezik.

Az olvasói reakciókat mérő skálák átlagai

Olvasói reakció változók	Nemzet		Nem		Nézőpont	
	Dán	Magyar	Nő	Férfi	Belső	Külső
Tetszés	4.23	4.94	4.42	4.72	3.71	3.61
Érdekesség	4.88	5.13	4.94	5.06	4.99	5.01
Megértés nehézsége	2.47	1.38	5.72	6.40	2.05	1.84
Képzelteti képek olvasás során	5.24	5.95	5.53	5.64	5.71	5.47
Érzelmek olvasás során	4.61	5.18	5.13	4.65	5.11	4.67
A történet erőszakossága	5.17	5.60	5.59	5.17	5.02	5.72
A történet relevanciája	3.31	4.97	4.14	4.10	4.23	4.02
Empátia a fiúval	5.17	4.48	4.72	4.94	5.02	4.65
A fiú ellenállása	2.75	3.41	2.87	3.27	2.92	3.22

A legszembetűnőbb eredmények a történet érthetősége, a történetnek a kísérleti személy mindennapi élete szempontjából való relevanciája és az elbeszélés tetszése skálák mentén figyelhetők meg. A kulturálisan közeli magyar kísérleti személyek a történetet érthetőbbnek és napi életük problémáihoz közelebbnek értékelték ($F(1,78) = 14,79$ és $16,17$, $p < 0,001$). A történet a magyar olvasók képzeletét is jobban megmozgatta ($F = 4,74$, $p < 0,05$), ezen a skálán a magyarok kiemelkedően magas értéket adtak (5,95). A kisfiúnak a kényszerrel szembeni ellenállására vonatkozó kérdésre (ez az elbeszélés egyik alaptémája) ugyancsak eltérő válaszok érkeztek — a magyarok a fiú viselkedésében nagyobb ellenállást véltek felfedezni ($F = 3,08$, $p < 0,10$), noha nehezebben élték bele magukat a fiú helyébe, mint a dánok (empátia $F = 3,11$, $p < 0,05$). A fenti eredményeket figyelembe véve nem lehet csodálni, hogy a magyaroknak a történet jobban tetszett, mint a dánoknak ($F = 4,15$, $p < 0,05$).

A 2. táblázat az olvasói reakciók skáláinak egymásközi korrelációit tartalmazza.

A két csoportban tapasztalható korrelációs minta szembeötlően különbözik, mindössze egyetlen eset van, amikor a szignifikáns korrelációk ugyanabba az irányba mutatnak. Megjegyezzük, hogy a kísérleti személyek jelen száma mellett két korreláció között akkor van szignifikáns különbség 1 százalékos szinten, ha 0,56 különbség van közöttük, míg 5%-os a különbség 0,45-ös vagy annál nagyobb

Az olvasási reakciók skáláinak korrelációi

		Tetsz.	Érd.	Megért.	Képz.	Érz.	Erősz.	Relev.	Emp.
Érd.	D	.40							
	H	.61							
Megért.	D	-.08	-.01						
	H	.09	-.05						
Képz.	D	-.13	-.09	-.12					
	H	-.02	-.05	-.16					
Érz.	D	.00	.07	-.05	.17				
	H	.44	.38	-.07	.42				
Erősz.	D	-.05	.05	.01	-.18	.14			
	H	-.02	.07	-.14	.28	.34			
Relev.	D	.18	.01	.16	-.26	.21	-.01		
	H	-.17	-.11	-.08	.08	.08	.07		
Emp.	D	.14	.27	.02	-.17	.37	.01	.31	
	H	.58	.35	-.18	.04	.14	-.08	-.15	
Ellenáll.	D	.04	-.18	-.02	-.13	-.04	.03	-.01	.00
	H	.30	.18	-.11	.04	-.13	-.17	-.21	.41

Megjegyzés: A változók nevét rövidítettük.

A teljes név az 1. táblázatban látható

D= Dánok (N= 42)

H= Magyarok (N= 40)

eltérés mellett. A magyar olvasóknál a történet tetszése erősen korrelál az érdekességgel ($r = 0,61$, $p < 0,001$), a fiúval érzett empátiával ($r = 0,58$, $p < 0,01$), az olvasás közben keletkezett érzelmekkel ($r = 0,44$, $p < 0,01$), és a fiú ellenállásának észlelésével ($r = 0,30$, $p < 0,05$)

A magyar olvasóknál a korrelációknak egy másik gazdag mintázatát is megfigyelhetjük, különösen az olvasás közben fellépett érzelmekkel kapcsolatban. Minél több érzelmet éltek át olvasás közben, annál érdekesebbnek hitték ($r = 0,38$, $p < 0,05$), több erőszakot tartalmazónak ($r = 0,34$, $p < 0,05$), és több képet kiváltónak ítélték a történetet ($r = 0,42$, $p < 0,01$). Erős korreláció figyelhető meg továbbá a fiúval érzett empátia és a neki tulajdonított ellenállás között (ez a korreláció szoros összefüggésben van a történet tematikus értelmezésével $r = 0,41$, $p < 0,01$). A dánoknál ezzel szemben a történet tetszésére és érdekességére vonatkozó értékelés triviális korrelációja bukkan fel ($r = 0,40$, $p < 0,01$). Mindössze a fiúval érzett empátiának van pozitív korrelációja a történet által kiváltott érzelmek erősségével, és az elbeszélésnek a saját életükhöz mért relevanciájával ($r = 0,37$ illetve $0,31$, mindkettő $p < 0,05$). A fenti korrelációk alapján azt mondhatjuk, hogy a dánok egyfajta *szentimentalizmussal* olvasták az elbeszélést, amelyben némileg személytelen érzelmek, mint például a sajnálat vagy a főszereplővel való együttérzés tették a történetet érdekessé, és élvezetes olvasmánnyá. Ezzel szemben a magyarok olvasata „szenvedélyes elkötelezettséggel” jellemezhető, mivel a történet érdekessége és tet-

szése számukra nemcsak az empátiával és az érzellemmel függ össze, hanem az erőszakkal és a fiú észlelt ellenállásával is.

A magyar adatok egyik érdekessége, hogy a történetnek a személyek saját élete szempontjából megítélt relevanciája a magas pontszám ellenére nem korrelál egyetlen más skálával sem. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ennek a magas relevancia értéknek a háttérben azok az ismeretek állnak, amelyek az olvasás során a személyek fejében felrémlettek.

AZ OLVASÁS KÖZBEN FELBUKKANT EMLÉKEK

A felidézett emlékek átlagos számát, és a felidézett tartalom egyes jellemzőinek értékelését a 3. táblázat tartalmazza. A skála-értékek esetében az egyes személyek átlagainak átlagát közöljük; ezért annak az 5 dán személynek az adatai, akik egyetlen emlékről sem számoltak be, itt nem szerepelnek. Az adatokat négy egyenként elvégzett háromszempontú varianciaanalízissel elemeztük.

A táblázatból látható, hogy a magyarok valamivel több emlékről számoltak be, mint a dánok, a különbség azonban nem szigni-

3. táblázat

Az emlékek főbb jellemzői

	Nemzet			Egyéb határok	p
	Dán	Magyar	p		
Emlékek száma	5.55	6.05	-	-	
Élénkség	4.80	5.60	**	Nemzet x Nem	**
Kellemesség	3.65	3.94	-	-	
Agresszivitás	3.58	3.29	-	Nemzet x Nézőpont	*

fikáns. A magyarok kulturális közelsége az elbeszéléshez tehát nem vezetett az ismeretek és élmények kiterjedtebb mozgósításához, vagyis a történeti-kulturális különbségek hatása nem pusztán mennyiségi jellegű, hanem mint később látni fogjuk, inkább az ismeretek és élmények minőségében jelentkezik. Például abban, hogy a magyarok élményei jelentősen élénkebbek voltak ($F(1,69) = 9,43$, $p < 0,01$). Ez a hatás különösen erős volt a lányoknál (nemzet x nem interakció, $(F(1,69) = 6,90$, $p = 0,01)$).

A varianciaanalízisekben egyéb szignifikáns főhatások nem találhatóak. Az emlékek agresszivitására vonatkozó becslések esetében fellépett egy enyhén szignifikáns nemzet x nézőpont interakció

Az emlékek típusainak átlagszázalékai

Emlék típus	Nemzet		Összesen (N = 77)	p
	Dán (N = 37)	Magyar (N = 40)		
Esemény	46.3	65.6	56.3	**
Átélt	39.9	63.9	52.2	**
Közvetve tapasztalt	60.1	36.1	47.8	**
Érzés	16.7	7.0	11.7	*
Személy	12.8	12.6	12.7	-
Hely	10.0	4.1	6.9	-
Egyéb	14.2	10.3	12.2	-

($F(1,69) = 5,20$ $p = 0,05$), vagyis a külső nézőpont agresszívabb tartalmú emlékeket idézett fel a dán mintában, mint a magyarban.

A kísérleti személyeknek a felidézett élményekről adott osztályozása a 4. táblázatban látható. Az egyenként végzett háromszempontú varianciaanalízisekbe azokat az arányszámokat léptettük be, amik az egyes kísérleti személyek összes emlékéhez képest az adott típusú emlék arányát jelezték. Mivel a varianciaanalízisekben interakciók nem fordultak elő, csupán a főhatásokat tekintjük át.

A magyaroknak lényegesen több valamilyen teljes eseményre vonatkozó emléküik volt, mint a dánoknak (66% szemben 46%-al, $f(1,69) = 8,97$, $p < 0,01$). Minden egyéb kategória aránya magasabb volt a dánoknál, a különbség azonban csak az érzelmek esetében érte el a szignifikáns szintet (7% szemben 17%-kal, $F(1,69) = 4,58$, $p < 0,05$). A nem esemény kategóriákat általánosabb ismeretként foghatjuk fel, melyek kevésbé gyökereznek meghatározott helyzetek kontextusában. Ilyen például egy felidézett érzés, anélkül, hogy valamilyen speciális alkalomra gondolnánk, amikor az érzéssel találkozunk. Ebben az összefüggésben az eredmények azt sugallják, hogy a kulturálisan közeli magyaroknak a történet szempontjából releváns személyes ismereteknek gazdagabb és konkrétabban beágyazott hálójára állt rendelkezésére. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a dán kísérleti személyek nem tudták az elbeszélést semmihez semhözakötni. Mint fentebb látható, a két csoport egyforma gyakorisággal számolt be emlékekről. Úgy tűnik azonban, hogy az az ismeret, amit a dánok a megértés folyamán felhasználtak, kulturális távolságuk következtében elvontabb és általánosabb volt.

Ezt az értelmezést erőteljesen alátámasztják azok az elemzések, amelyeket a kísérleti személyek által eseményeknek minősített emlékekkel végeztünk. Ezeket az emlékeket a kísérleti személyek

számos alosztályba sorolták aszerint, hogy a felidéződött tartalom valamilyen személyes tapasztalás, vagy pedig valamilyen beszámoló folytán került az egyén birtokába. Az emlékeknek az e két kategória szerinti arányát szintén a 4. táblázat tartalmazza. A varianciaanalízis eredménye szerint a magyar kísérleti személyeknél lényegesen nagyobb arányban fordultak elő személyesen átélt események, mint a dánoknál (64% szemben 40 %-kal $F(1,64) = 16.81$, $p < 0,01$), következésképpen a közvetve, beszámolók révén tapasztalt események aránya pont fordított volt, 36% illetve 60%. Más szavakkal, az olvasás közben mozgósított ismeretek a magyaroknál, szemben a dánokkal, nemcsak gazdagabbak voltak eseményinformációkban, hanem ezek az események gyakrabban voltak olyan epizódok, amelyeket a kísérleti személyek közvetlenül, személyesen tapasztaltak. Nyilvánvalóan adódik a következtetés, hogy a magyaroknak a megértéshez alkalmazott ismeretei gazdagabban kontextualizáltak és személyesebb jellegűek voltak, mint a dán olvasók számára hozzáférhető ismeretek. Ez az eredmény az elbeszélés értelmezésében két eltérő megközelítést sugall, melyek az elbeszélés kulturális környezetétől és témájától való távolsággal függenek össze.

EMLÉKEK ÉS ELBESZÉLŐI NÉZŐPONT

Amint a 4. táblázatban látható, az elbeszélői nézőpont a várakozásokkal ellentétben, nem befolyásolta az emlékek felbukkanásának gyakoriságát és típusait, vagyis az eredeti (részben belső nézőpontú) szöveg nem hívta elő nagyobb mértékben az olvasók személyesen megélt ismereteit, mint a módosított (teljesen külső nézőpontot alkalmazó) szöveg. Mindazonáltal a belső nézőpontnak egy jelentős hatása mégis felismerhető. Az 5. táblázat a nézőpont váltások helyén fellépett emlékek jellemzőiről adott értékeléseket tartalmazza.

5. táblázat

Felidézett emlékek a nézőpontváltások helyén

	Belső nézőpont		Külső nézőpont		p
	Dán 14	Magyar 16	Dán 18	Magyar 14	
Emlékek száma	30		32		
Élénkség	2.33		2.54		n.s
Kellemesség	5.30		4.09		0.05
Agresszivitás	4.40		3.22		0.06

A Kellemesség esetében $t(60,30) = 2.37$, az Aggresszivitás esetében $t(60,30) = 1.95$ ($p = 0.05$)

Az olvasók nemzeti hovatartozásától függetlenül az emlékek agresszivitása és emocionalitása lényegesen magasabb, amennyiben ezek az emlékek a belső nézőpontú helyeken bukkantak fel.

A korábbi eredményeket is figyelembe véve tehát azt mondhatjuk, hogy az elbeszélői nézőpont az irodalmi szövegek megértésében rendkívül finom, rejtett hatást fejt ki. Sem a tematikus ismeretek, sem a személyes ismeretek mozgósítására nem hat közvetlenül. A műre ráhangoló befogadás során azonban a belső nézőpont, mindazokon a helyeken, ahol alkalmazásra kerül, az olvasók személyes rezonanciáját az érzelmetelbb emlékek felé orientálja, nagy valószínűséggel összhangban a szereplők érzelmi állapotával. (Mind az öreg pásztor, mind az unokája agressziót és megaláztatást élnek át.) Független a kísérleti személyek kulturális háttér ismeretétől.

AZ EMLÉKEK ÉS AZ OLVASÓI REAGÁLÁSOK KAPCSOLATA

Az olvasás során fölbukkanó emlékek szerepét a záró kérdőívben kapott olvasói reagálások alakulására mind a magyar, mind a dán minta esetében korrelációsszámításokkal vizsgáltuk. Az eredményeket a 6. táblázat tartalmazza.

Hasonlóan az olvasói reakciómérő skálák egymásközi korrelációhoz, ezeknek a korrelációknak is a legfeltűnőbb vonása, hogy a két nemzeti csoportban jelentősen eltérő korrelációs mintázat figyelhető meg. Egyetlen olyan esetet sem találni, amelyben a szignifi-

6. táblázat

Az emlék változók korrelációja az olvasási reakciókkal

Olvasói reakció változók és nemzet	Emlék típus	Az emlékek jellemzői					
		Emlékek% száma	Esemény%	Átélt esemény	Élénkség	Kellemesség	Agresszivitás
Tetsz.	D	-.11	.13	.05	.03	-.30*	.03
	H	-.22	.41**	.34*	.27	-.25	.36*
Érd.	D	-.12	.08	.22	.15	-.08	-.03
	H	-.07	.15	.38*	.29	-.13	.07
Megért.	D	-.08	.44**	-.07	-.21	.12	-.02
	H	.21	-.16	-.22	-.20	.26	-.04
Képz.	D	.38*	-.16	-.18	-.04	.14	-.04
	H	.23	-.05	-.21	.34*	-.10	.18
Érz.	D	.12	-.16	.19	.09	.06	.01
	H	.18	-.32*	-.14	.04	-.21	.14
Relev.	D	-.01	.14	.36*	.20	.31*	-.16
	H	.29	.18	.00	-.21	-.30*	.33**
Emp.	D	-.06	.02	.21	.03	-.14	.02
	H	-.08	.21	.20	.35*	-.13	.13
Ellenállás	D	.15	-.13	-.05	.02	-.12	.02
	H	.10	.24	.10	.21	.18	-.10

D= Dánok (N = 37)

H= Magyarok (N = 40)

káns korrelációk ugyanabba az irányba mutatnának, ezzel szemben a korrelációk 5%-os szinten, vagy még erősebben különböznek (legalább 0,45 az eltérés közöttük) nyolc esetben abból a 15 esetből, amikor a változó párok egyáltalán korrelálnak. Mindazonáltal figyelmet érdemel három olyan eset, amikor némi hasonlóság mutatkozik magyarok és dánok eredményei között. Először, minél több emlék elevenedik fel, annál több képről számolnak be az olvasás során ($r = 0,38$ a dánoknál és $r = 0,23$ a magyaroknál, $p < 0,05$ a dán minta esetében). A felelevenedett emlékek száma egyetlen más változóval sem áll szignifikáns kapcsolatban, ami alátámasztja azt a korábbi következtetésünket, hogy a tudatos feldolgozás pusztán mennyisége nem lényeges tényező az irodalmi szöveg megértésében. Másodsor, minél nagyobb a saját élményű események aránya a felelevenedett emlékek között, annál érdekesebbnek ítélik a novellát ($r = 0,22$ a dán, és $r = 0,38$ a magyar mintában, $p < 0,05$ a magyaroknál). Ez az eredmény arról tanúskodik, hogy egy elbeszélés érdekességét növeli, ha az az olvasókban saját maguk által átélt konkrét eseményeket elevenít fel, vagyis alátámasztja azt a feltevést, hogy az ilyen emlékek a személyes rezonancia, s ezáltal a novellában való érdekeltség tünetei. A harmadik párhuzamos korreláció pár azt jelzi, hogy az elbeszélés tetszése egyáltalán nem függ az emlékek kellemességétől. Sőt, minél kevésbé kellemes emlékek bukkantak fel, annál inkább tetszett a személyeknek az elbeszélés ($r = -0,30$ a dánoknál, $p < 0,05$, $r = -0,25$ a magyaroknál).

Most azt a három esetet vesszük szemügyre, amikor a nemzeti csoportok közötti korreláció a legerősebben, 1%-os szinten különbözik egymástól (ez a kísérleti személyek adott száma mellett akkor állapítható meg, ha a korrelációs együtthatók közötti különbség 0,56, vagy nagyobb). Először is, a dán mintában a teljes esemény emlékek aránya erősen korrelál a megértés nehézségével ($r = 0,44$, $p < 0,01$) — vagyis minél több esemény elevenedik föl olvasás közben, annál nehezebbnek vélik megérteni a történetet. Ez az eredmény első pillantásra ellentmondásosnak tűnhet, azonban könnyen meglehet, hogy azok az események, amelyek a dán olvasóknak eszébe jutottak, nem különösebben relevánsak a történet megértése szempontjából. Valószínű, hogy a felhasználható ismeretek inkább a kontextustól független ismeret- vagy érzésfoszlányok alakjában bukkantak fel. A magyaroknál tapasztalt $-0,16$ -os korreláció elhanyagolható, de, mint azt korábban megjegyeztük, szignifikánsan különbözik a dánok értékétől. Ezek az eredmények összhangban vannak azokkal a korábbi eredményekkel, hogy a dán csoportban kevesebb esemény elevenedett fel, és nagyobb megértési nehézség volt tapasztalható.

A korrelációk második erősen szignifikáns eltérése az emlékek kellemessége és a novellának a személyek saját élete szempontjából vett relevanciája közötti összefüggés esetében nyilvánult meg ($r = 0,31$ a dánoknál, és $r = -0,30$ a magyaroknál, mindkét esetben $p < 0,05$). Ez azt jelenti, hogy a dánok annál relevánsabbnak

ítélték a történetet, minél kellemesebb emlékeket ébresztett, szemben a magyarokkal, akik számára annál relevánsabb volt az elbeszélés, minél kevésbé kellemes emlékeket ébresztett (és az emlékeknek minél agresszívabb tartalma volt, $r = 0,33$, $p < 0,05$). Ez a kontraszt nagyon eltérő kapcsolatot jelez a történet és az olvasók személyes világa között. Azokat az élményeket, amelyek a történetet a magyarok számára személyesen jelentéstelivé tették, nyilvánvalóan negatív érzések és agresszió jellemzi, és a magyaroknak, szemben a dánokkal, meglehetősen sok ilyen élmény áll rendelkezésükre. Következésképpen a magyarok jobban azonosultak a történettel mint egészszel, és könnyebben értették meg.

Végül 1%-os szinten különböznek a két csoport korrelációi az emlékek kellemessége és az egész történet érzelmetléttségére vonatkozó értékelés összefüggésében. A magyar és a dán olvasók értékelése e változók egyikében sem különbözött lényegesen. Ugyanakkor ezek a változók a magyar csoportban erősen ($r = 0,50$, $p < 0,01$), míg a dán csoportban egyáltalán nem korreáltak ($r = 0,06$). A magyar olvasók esetében tehát az elbeszélés érzelmetléttségét túlnyomórészt az emlékek kellemetlensége (és agresszió tartalma, $r = 0,45$, $p < 0,01$) határozta meg. Ezzel szemben a dán csoportban egyetlen emiék-változó sem járult hozzá a novella általános érdeklődésének a megítéléséhez. Ez az eredmény, úgy véljük, megyőzően támasztja alá azt a korábbi értelmezésünket, mely szerint a magyar olvasóknál egy negatív érzelmi színezetű ismeret háttér játszott meghatározó szerepet. Ugyanakkor a magyarok átlagosan nem idéztek föl több negatív élményt, azonban a kellemetlen és agresszió tartalmú élményeknek az észlelt relevanciája egyértelműen meghatározta a történet érzelmi hatására vonatkozó értékeléseiket.

AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A vizsgálat eredményeit négy pontban összegezhetjük:

1. Az olvasók kulturális közelsége, illetve távolsága a történet helyszínéhez és témájához jelentős mértékben befolyásolta az elbeszélés megértését és értékelését. A magyarok a dánokhoz képest pontosabban helyezték el a történetet térben és időben, és könnyebbnek találták a megértését is. A fiatal dán olvasóknak az elbeszéléssel szembeni attitűdjét *szentimentális távolságtartásnak* jellemeztük, mivel ők a történeteket térben maguktól távolra helyezték, és irrelevánsnak ítélték ezeket saját életük szempontjából, noha együtt éreztek a fiúval, akiről úgy vélték, hogy nem képes ellenállni a fegyveres vallatók hatalmának. Ebből a némiképp kívülről nézőpontból a dánok a történetet érdekesnek ítélték, és a közepesnél jobban tetszett nekik. Ezzel szemben a magyarok a történetet egyfajta *szenvedélyes elkötelezettséggel* olvasták. Mint nemzetük újkori történelmének egyik lehetséges helyzetét, úgy találták, hogy a történet sokkal jobban érinti saját jelenlegi életüket. Ennek következtében a novella körükben nagyobb tetszést aratott, és ez

a tetszés annál jobban nőtt, minél érdekesebbnek találták az elbeszélést, és érzelmileg minél jobban elköteleződtek, minél jobban azonosultak a fiúval, és minél inkább az a vélemény alakult ki bennük, hogy a fiú harcol a fensőbbbséges hatalommal szemben.

2. Mind a kulturálisan közeli, mind a kulturálisan távoli olvasók mozgósították korábbi személyes élményeiket és tapasztalataikat a megértés folyamatában, amit a ráemlékezések csaknem azonos száma jelez. Ezeknek az ismereteknek a minősége azonban nagymértékben különbözik. Nemcsak arról van szó, hogy a magyarok emlékei élénkebbek voltak, hanem elsősorban arról, hogy a magyaroknál az esetek kétharmad részében teljesen kontextualizált események bukkantak föl, míg ezeknek az aránya a dánok emlékei között csak egyharmad volt. Ugyanakkor az elbeszélés a dánokat nagyobb arányban emlékeztette érzelmi állapotokra, melyeknek nem volt specifikus kontextusa. Azok az események továbbá, amelyek a magyar olvasókban felidéződtek, kétharmad részben saját élményűek voltak, csak egyharmaduk volt valamilyen beszámoló alapján nyert ismeret. Ez az arány a dánoknál pontosan fordított. Amíg a magyar kísérleti személyek átlagosan 2,6 saját élményű eseményt mozgósítottak olvasás közben, a dánoknál átlagosan csupán egy ilyen esemény jelent meg. Ez azt mutatja, hogy a magyaroknál konkrétabb, perceptuálisan gazdagabb, és nagyobb konkrétsággal jellemezhető ismeretek vettek részt az elbeszélés feldolgozásában.

3. Részben a mozgósított ismereteknek eme különbségei okozhatják, hogy a magyarok és a dánok eltérően értelmezik és értékelik az elbeszélést. A dánoknál a kontextualizált események felidéződése — szemben a „hidegebb”, közvetve, beszámolókból megismert események felidéződésével — inkább akadályozza, mint segíti a megértést. Ez azt sugallja, hogy ezek az emlékek nem kapcsolódtak szorosan az elbeszéléshez. A saját élményű események felidéződése növelte az elbeszélés érdekességét, és relevanciáját mind a magyaroknál mind a dánoknál, a magyaroknál az elbeszélés tetszését is. Bár az elbeszélés tetszése pozitívan korrelált az emlékek érzelmi tónusával mind a dánoknál, mind a magyaroknál (ami önmagában is jó érv a műélvezet hedonisztikus elméleteivel szemben), az emlékek kellemetlen érzelmi tónusa az elbeszélés észlelt relevanciáját csak a magyar csoportban növelte, míg a dánok annál relevánsabbnak érezték a történetet saját életük szempontjából, minél kellemesebb emlékek idéződtek fel olvasása közben. Az elbeszélésre adott általános érzelmi válasz ugyanebbe az irányba mutat. A magyarok esetében ezt a választ az emlékek kellemetlensége és agresszió tartalma erősen meghatározta, míg ugyanez a dánoknál nem volt megfigyelhető.

Az eredményeknek ez a mintája tovább árnyalja az elbeszélés kétféle olvasatáról kialakuló képet. A dánok távolinak érezték az elbeszélést, mivel csupán kevés saját élményüket tudták hozzákapcsolni.

4. Az eredmények arra is rávilágítottak, hogy az irodalmi szöveg feldolgozásának van egy olyan lokális szintje, ami erősen kö-

tódik az elbeszélés módjához, az elbeszélői nézőponthoz, és ami független a befogadók kulturális háttérétől. A felidéződő emlékek mindkét csoport esetében megfigyelhető erősebb érzelmi telítettsége a belső nézőpontú szöveg helyeken azt mutatja, hogy ez univerzális hatás.

ÖSSZEFOGLALÁS

A kísérletben az irodalmi szövegfeldolgozás egy olyan folyamatát vizsgáltuk, amire eddig kevés figyelmet fordítottak. Nevezetesen a személyes élmények, tapasztalatok emlékeinek felidézését az olvasás során. Feltételeztük, hogy a „személyes rezonanciának” ez a folyamata olyan megértést eredményez, ami eltér egy szöveg szó szerinti jelentésének a felfogásától — a sajátosan irodalmi szövegfeldolgozás része (ABELSON, 1987; LÁSZLÓ, 1989). A személyes élmények különbségeit azáltal vontuk be a vizsgálatba, hogy olyan vizsgálati csoportokat választottunk, melyeknek kulturális és történelmi háttere az irodalmi mű helyzetéhez és témájához viszonyítva közeli, illetve távoli volt.

Az eredmények világosan mutatják, hogy a korábbi élmények emlékei felelevenednek az olvasás során, és befolyásolják a szöveg befogadását. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy ezeknek az emlékeknek a funkcionális jelentőségét nem számuk adja meg, amint azt BLACK és SEIFERT (1985) feltételezték. A felelevenedett emlékek száma csupán a becsült kép-gazdagsággal állt kapcsolatban. Jóval nagyobb hatása volt a felidéződött élmények típusának és tartalmának, azonban ezeket a változóknak a hatása erősen függött az olvasó kulturális háttérétől. A kulturálisan közeli magyar olvasók felidéződött emlékeinek nyilvánvalóan más tartalma volt, mint a dánokénak: elsősorban személyesen átélt, kontextusba ágyazott s éppen ezért én-vonatkozású események jutottak eszükbe. A magyaroknál a felelevenedett emlékek kellemetlensége és agresszió tartalma jól kitapintható kapcsolatban volt a novellára adott válaszaikkal, míg a dánoknál, tekintve, hogy emlékeik kevésbé relevánsak voltak a történet szempontjából, ilyen kapcsolatot nem sikerült kimutatni.

A vizsgálat alátámasztotta azt a feltevésünket, hogy az olvasó kulturális háttere befolyásolja az irodalmi mű megértését. Ennél többet is tett azonban, mivel megvilágította azon kognitív mechanizmusok egyikét — nevezetesen az olvasás közbeni „ráemlékezéseket” —, amelyek ezt a hatást közvetítik. Ebben az összefüggésben két mozzanatra érdemes felhívni a figyelmet. Először is a Kísérlet megmutatta, hogy az élettörténeti információnak jelentős szerepe van az interperszonális helyzetekre vonatkozó új információk megértésében. A ráemlékezés valószínűleg nagyobb szerepet játszik az ilyen információ feldolgozásakor, mint a személytelen anyagok és probléma helyzetek feldolgozásában (KOLODNER és CULLINGFORD, 1986). Másodsor, ahelyett, hogy a történeti-kulturális háttér fogalmát kényelmes gyűjtőfogalomként használnánk a változók egy meghatározatlan

nyalábjának jelölésére, figyelmünket egy sajátos pszichológiai jelenségre, az élettörténeti emlékekre fordítottuk, amelyek nyilvánvalóan a kulturális és történeti körülményekről tanúskodnak. A vizsgálat a kultúrával úgy foglalkozik, amint az az egyének személyes univerzumában tükröződik.

A magyar kísérleti személyek nagyobb személyes rezonanciája alapján mondhatjuk-e azt, hogy ők jobban megértették az elbeszélést, mint a dán olvasók? És vajon közös sorsa-e az a kulturális határokon áttett irodalmi műveknek, hogy a határon túl kevésbé fogadják be őket? Nehezen kerülhetjük el a következtetést, hogy a fiatal dán olvasók ezt az elbeszélést felszínesebben fogadták be, bár a „jobb” vagy „rosszabb” megértés kritériumait nehéz meghatározni. Mindenesetre az osztályozásnál sokkal érdekesebbek a megértés minőségi különbségei — az ismerőség a helyzettel, a relevancia megítélése, a képzelet, a tetszés. Ebből a szempontból valószínűleg kikerülhetetlen, hogy az irodalom kulturaközi átültetése megértési különbségekkel jár, egyfajta kulturális szolipszizmussal.

A kézirat elfogadva: 1989. november

IRODALOM

- ABELSON R. P., 1987, Artificial intelligence and literary appreciation: How big is the gap? In: HALÁSZ, L. (ed.), *Literary discourse Amsterdam*, de Gruyter 38—48.
- BARTLETT, F. C., 1932, *Remembering: An experimental and social study*, Cambridge, UK, Cambridge University Press.
- BLACK, J. B. and SEIFERT, C. M., 1985, The psychological study of story understanding, In: COOPER, C. R. (ed.), *Researching response to literature and teaching of literature* Norwood, NJ, Ablex, 190—211.
- BREWER, W. F., and LICHTENSTEIN, 1981, Event schemas, story schemas, and story grammars. In: LONG, J. and BADDELY A. (eds.), *Attention and performance IX*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 363—379.
- BBRUNER J. S., 1986, *Actual minds, possible worlds*, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- HALÁSZ, L., 1988, Anticipation in reception of short stories: An American-Hungarian cross cultural study, In: MARTINDALE, C. (ed.), *Psychological approaches to the study of literary narratives*, Hamburg, Helmut Buske, 159—204.
- KINTSCH, W., 1977, On comprehending stories, In: JUST, M. A. and CARPENTER P. A. (eds.), *Cognitive processes in comprehension*, Hillsdale, NJ, Erlbaum 33—62.
- KOLODNER, J. L., and CULLINGFORD, R. E., 1986, Towards a memory architecture that supports reminders, In: *Proceedings of the eighth annual conference of the Cognitive Science Society* Hillsdale, NJ, Erlbaum, 466—467.

- LARSEN, S. F., 1985, Specific background knowledge and knowledge updating, In: ALLWOOD, J. and HJELMQUIST (eds.), *Foregrounding background*, Lund, Sweden, Doxa 25—36.
- LARSEN, S. F., 1988, Remembering without experiencing: memory for reported events, In: NEISSER, U. and WINOGRAD, E. (eds.), *Remembering reconsidered: Ecological and traditional approaches to the study of memory*, New York, Cambridge University Press, 326—355.
- LARSEN, S. F., and SEILMAN, U., 1988, Personal reminders while reading literature, *Text*, 8, 411—429.
- LÁSZLÓ, J., 1982, *Schemata of nonverbal behavior and the role of implicit nonverbal information in reception of literature*, Paper presented at the 19th Congress of Applied Psychology, Edinburgh, UK.
- LÁSZLÓ, J., 1986, Same story with different point of view, *Spiel*, 5, 1—22.
- LÁSZLÓ, J., 1988, Readers' historical-social knowledge and their interpretation and evaluation of a short story, *Poetics*, 17, 461—481.
- LÁSZLÓ, J., 1988, Literary text, literary context and reader expectations, In: MARTINDALE, C. (ed.), *Psychological approaches to the study of literary narratives*, Hamburg, Helmut Buske, 205—226.
- MANDLER, J. and JOHNSON, N. S., 1977, Remembrance of things parsed: Story structure and recall, *Cognitive Psychology*, 9, 111—151.
- MINSKY, M., 1975, A framework for respecting knowledge, In: WINTON, P. H. (ed.), *The psychology of computer vision* New York, McGraw-Hill, 211—277.
- PLÉH, C., 1988, Signs of violence as sources of coherence, In: MARTINDALE, C. (ed.), *Psychological approaches to the study of literary narratives*, Hamburg, Helmut Buske 257—266.
- RUMELHART, D. A., 1975, Notes on a schema for stories, In: BOBROW, D. G. and COLLINS, A. (eds.), *Representation and understanding, Studies in cognitive science*, New York, Academic Press, 211—236.
- SCHANK, R. C., 1982, *Dynamic memory, A theory of reminding in computers and people*, Cambridge, Cambridge University Press.
- SCHANK, R. C. and ABELSON, R. P., 1977, *Scripts, plans, goals, and understanding*, Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- SEILMAN, S. and LARSEN, S. F., 1989, Personal resonance to literature, A study of reminders while reading, *Poetics*, 18, 165—177.
- SMITH, D. A. and GRAESSER, A. C., 1981, Memory for actions in scripted activities as a function of typicality, retention interval, and retrieval task, *Memory and Cognition*, 9, 550—559.
- WINOGRAD, T., 1972, Understanding natural language, *Cognitive Psychology*, 3, 1—191.

1. Név: Iskola:
2. Az élmény, ami felidéződött, egy esemény volt
- amiben aktívan részt vettél	_____	nem esemény volt, hanem	_____
- aminek tanúja voltál, anélkül,	_____	- egy személy	_____
- hogy aktívan részt vettél volna benne	_____	- egy hely	_____
- amit valaki mástól hallottál	_____	- egy érzés	_____
- amiről könyvben, újságban olvastál,	_____	- valami más	_____
vagy tévében láttál	_____		
Nem emlékszem arra ami felidéződött	_____		
3. Milyen világos és élénk kép idéződött fel:
Olyan élénk	1	2	3	4	5	6	7	Egyáltalán nem
mint az eredeti								idéződött fel kép
4. Milyen érzéseid vannak az élménnyel kapcsolatban:
Nagyon kellemes	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon kellemetlen
5. Milyen mértékben áll kapcsolatban az élmény kényszerrel vagy agresszióval:
Egyáltalán nem	1	2	3	4	5	6	7	Nagyon erősen
6. Próbáld megadni az eredeti élmény időpontját (ha többször is előfordult, akkor első előfordulásának idejét):
- körülbelüli időpont: _____
 - egyáltalán nem emlékszem az időpontra

János László and Steen F. Larsen:

CULTURAL-HISTORICAL AND PERSONAL EXPERIENCE IN APPRECIATION OF LITERATURE

Appreciation of literature (understanding beyond literal comprehension and inference) is hypothesized to depend on reader's application of knowledge derived from personal experiences, a cognitive process called personal resonance. The influence of cultural differences in personal experience on appreciating a literary work was studied through retrospective reports about remindings that occurred while reading. A Hungarian short story in which geographical and temporal locations were left open was read by Danish (culturally distant) and Hungarian (culturally proximate) subjects. Cultural proximity was found to influence considerably readers' location and overall evaluation of the story as well as the nature of remindings during the reading process. The culturally proximate Hungarian readers exhibited a higher level of personal resonance: they had more vivid remindings and were reminded of more complete events (as opposed to decontextualized event elements), particularly more personally experienced events. The personal relevance, pleasantness, and aggressiveness of the evoked memories were important determinants of readers' overall evaluation of the story, but with very different patterns in the two cultural groups.